

KARTOGRAFSKI IZVORI ZA POVIJEST ĐURĐEVCA OD SREDNJOVJEKOVNE UTVRDE DO IDEALNOGA GRADA

CARTOGRAPHIC SOURCES FOR THE HISTORY OF ĐURĐEVAC FROM A MEDIAEVAL FORTRESS TILL AN IDEAL CITY

Dr. sc. Mirela Slukan-Altić

Hrvatski državni arhiv

Zavod za arhivistiku

i pomoćne povijesne znanosti

Zagreb

Primljeno: 25. 7. 2002.

Prihvaćeno: 23. 5. 2003.

Rad ima dvije pozitivne recenzije

UDK/UDC 94 (497.5 Đurđevac) (084.3)

Izvorni znanstveni članak

Original scientific paper

Sažetak

Temeljem istraživanja izvorne arhivske građe, prvi su put identificirani svi relevantni kartografski izvori za rekonstrukciju i praćenje razvoja Đurđevca. Njihovom kronološkom analizom omogućene su nove spoznaje o povijesti naselja i utvrde Đurđevca, kao i sagledavanje njihovih specifičnih historijsko-geografskih uvjeta razvoja.

Stari đurđevečki grad jedinstven je na više načina. Smješten nedaleko od Drave, između mnogo većih srednjovjekovnih utvrda Koprivnice i Virovitice, imao je više strategijsko nego gospodarsko ili prometno značenje. Rijeka Drava podjednako ga je štitila i plavila, dijelila i povezivala. Istodobno nam rano utvrđivanje potvrđuje njegov velik značaj. Jedinstven poligonalni tlocrt jedne od rijetkih sačuvanih nizinskih utvrda kontinentalne Hrvatske svjedoči nam o njegovoj burnoj prošlosti. Đurđevac je kao neposredna pogranična utvrda od prvih prodora Turaka u te krajeve pa sve do 1699. godine stajao direktno na braniku "ostatka ostataka" Hrvatskog Kraljevstva. Granični položaj Đurđevca u najvećoj je mogućoj mjeri određivao njegov razvoj sve do druge polovice 19. stoljeća. Strategijski položaj u sustavu pogranične obrane uvrstio je tu utvrdu u brojne kartografske izvore koji nam zorno prezentiraju razvoj grada i utvrde Đurđevca. Pretežno vojno-strategijski karakter kartografskih izvora nastalih između 1528. i 1871. godine ujedno jasno oslikava jedinstvene historijsko-geografske uvjete razvoja Đurđevca.

Integracijom Đurđevca u gospodarski i prometni sustav građanske Hrvatske počinje novo doba u njegovu razvoju, obilježeno borbom s ograničavajućim prirodnim čimbenicima razvoja i težnjom za valorizacijom gospodarskih potencijala. Ta je ideja snažno izražena upravo u projektu njegove regulacije kojom se Đurđevac promovira u idealni agrarni centar budućnosti i ogledni model svim budućim regulacijama naselja s velikim neiskorištenim agrarnim potencijalom. Taj projekt, iako nikad realiziran, svojim idealizmom otvara nova viđenja mogućeg razvoja i perspektive Đurđevca.

Ključne riječi: povijest, kartografski izvori, Đurđevac, Podravina

Key words: history, cartographical sources, Đurđevac, Podravina

Prvi kartografski spomenik

Grad Đurđevac jedno je od najstarijih naselja toga dijela Podravine. Prvi njegov spomen nalazimo 1270. godine, a kao samostalna župa Sv. Jurja spominje se već 1334. godine u popisu župa Zagrebačke biskupije.¹ Vrijeme utvrđivanja samog naselja do danas nije pouzdano utvrđeno. Iako neki autori spominju 1326. godinu,² za to nema sigurnih dokaza. Uzrok tome leži i u čestom poistovjećivanju starije utvrde u Sušici s utvrdom koja je sagrađena u Đurđevcu. Prvi sigurni spomen đurđevačke utvrde nalazimo u spisu jednog sudskog spora iz 1408. godine, koji izričito spominje Đurđevac kao "castrum".³ Dakako, to ne isključuje mogućnost da je utvrda nastala i prije.

Istodobno, naselje Đurđevac imalo je status trgovišta već u 13. stoljeću, a u 15. stoljeću su ga smatrali gradskim naseljem jer mu je 1520. godine pripadalo čak 31 selište.⁴ Naselje se razvilo na mjestu zvanom Za turnom ili Pri turnu, južno od današnjega Đurđevca, s desne strane ceste koja skreće prema selu Mičetinec. Feudalna utvrda i posjed Đurđevac, koji je tijekom 15. stoljeća promijenio veći broj vlasnika, svoju novu funkciju dobiva u 16. stoljeću u vrijeme prodora Osmanlija, pa od 1546. godine u utvrdi boravi stalna vojna posada. Već 1552. Osmanlije dolaze gotovo do Đurđevca. Nakon osmanskog povlačenja iz Čazme i uspostavljanja nove crte razgraničenja granica se ipak malo odmaknula od Đurđevca, no to u sigurnosnom smislu nije imalo veći značaj jer je cijelo područje između osmanske Virovitice i sada već krajiške utvrde u Đurđevcu bilo prava "terra deserta", pa je Đurđevac uz Kloštar ostao najistočnija utvrda Hrvatskog Kraljevstva. U sklopu organizacije slavonske Vojne krajine, Đurđevac zajedno s obližnjim Prodavićem postaje važna utvrda Koprivničke kapetanije.

Neposredno nakon Mohačke bitke javlja se i prvi kartografski spomen Đurđevca. Prvi ga put nalazimo na Lazarusovoj karti Ugarske iz 1528. godine, nastaloj upravo u jeku prodora Osmanlija u naše krajeve. Pri tome valja naglasiti da je Lazarusova monumentalna karta Ugarske prva takva detaljna karta te su na njoj prvi put označene sve važnije hrvatske utvrde, među kojima i one podravske. Otad utvrdi Đurđevac redovito nalazimo u gotovo svim kartografskim izvorima 16. i 17. stoljeća.

Vojni planovi utvrde i naselja Đurđevac

Prvu detaljniju informaciju o izgledu i životu samoga Đurđevca tijekom 16. stoljeća saznajemo iz najstarijeg pronađenog vojnog izvještaja o stanju đurđevačke utvrde, koji potječe iz 1549. godine. Naime, 1548. godine kralj Ferdinand imenovao je Luku Sekelja kapetanom kraljevskih vojnih posada u graničnim utverdama u Koprivnici, Đurđevcu i Prodaviću.⁵ Godinu dana nakon imenovanja Sekelj kralju šalje izvještaj o zabrinjavajućem stanju utvrda, pa utvrde još iste godine obilaze graditelj i vrhovni nadzornik slavonskih utvrda u službi gradačkog Ratnog vijeća, Dominik dell' Allio, te Adam Trautmannsdorf. U svom izvještaju obavještavaju nas o lošem stanju utvrde Đurđevac i potrebnim hitnim zahvatima.⁶ U svom detaljnom izvještaju oni opisuju teško stanje utvrde, osobito središnje kule koja je ostala bez krova. Bočno od kule dva su krilna zida koja još nisu bila posve dovršena, a koja

¹ Josip BUTURAC, Popis župa zagrebačke biskupije od godine 1334. Kulturno prosvjetni zbornik Zagrebačke nadbiskupije u spomen 850-e godišnjice osnutka, svezak I., Zagreb, 1944., str. 434.

² Rudolf HORVAT, Povijest Đurđevca. Zagreb, 1949. Nada KLAJČ, Ostaci ostataka Hrvatske i Slavonije u XVI. stoljeću, Arhivski vjesnik 16, Zagreb, 1973., str. 253 - 325.

³ Milan KRUHEK, Stari đurđevački grad u sistemu granične obrane od 16. do 19. stoljeća. Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske 8 - 9. Zagreb, 1983., str. 86.

⁴ Vladimir MIHOLEK, Stari sajmovi i trgovine u Đurđevcu, Podravski zbornik, Koprivnica, 2000./2001., str. 105.

⁵ Rudolf HORVAT, Povijest Đurđevca..., str. 18 - 19.

⁶ Tekst izvještaja u prijevodu donosi Milan KRUHEK, Stari đurđevački grad..., str. 89 - 90.

završavaju s dvije okrugle kule bez ikakvih otvora za puške. Cijela utvrda bila je okružena grabama na čijim je nasipima nekada bila drvena ograda. I naselje Đurđevac po tom opisu bilo je u vrlo teškom stanju pa se zbog njegove potpune nezaštićenosti predlaže hitna gradnja zaštitne grabe i palisada. Drveni most, koji je spajao naselje s utvrdom, bio je u tako lošem stanju da se njime moglo prolaziti samo pješice. To je prvi detaljniji pisani opis utvrde i naselja. Iako je vrlo vjerojatno opis sadržavao barem skice onoga što se u izvještaju opisuje, one do danas nisu pronađene. Desetak godina kasnije, točnije nakon 1556., nastaje i prvi kartografski prikaz utvrde Đurđevac s naseljem. Izradio ga je talijanski carski inženjer i kartograf Nicolo Angielini. Zbog pripremanja obrane i ojačavanja utvrda 1566., taj je talijanski majstor carskim nalogom dobio zadaću da obiđe i kartira utvrđene gradove prema osmanskoj granici. Angielinijev tlocrt đurđevečkoga grada ima iznimnu važnost jer je stanje koje prikazuje vrlo blizu onom koje detaljno opisuje Dominik dell' Allio 1549. godine, odnosno usporedbom podataka iz dell' Allijeva opisa i Angielinijeva plana možemo pratiti što se zbivalo s đurđevečkom utvrdom tijekom druge polovice 16. stoljeća. Kao i u slučajevima drugih utvrda, Angielini je svoje planove umnožio u više primjeraka, pa je danas poznato nekoliko njegovih gotovo identičnih planova Đurđevca.⁷

Kakve podatke sadrže Angielinijevi planovi o izgledu naselja i utvrde Đurđevac u 16. stoljeću? Možemo vidjeti da je utvrda u tlocrtu nepravilni sedmerostranični poligon koji zatvara malo unutarnje dvorište. Cijeli je objekt izvana poduprt kontaforima koje su sagrađene nakon del'Alijeva opisa iz 1549. godine. Sada vidimo da je unutarnji i vanjski dio obrambenog sustava pod krovom. Utvrda ima i vanjsko dvorište zatvoreno zidovima i kulama. Taj je dio rezultat krajiške nadogradnje feudalne utvrde. Naime, stara utvrda više nije mogla biti dovoljna za smještaj vojske te, po potrebi, i stanovništva iz obližnjeg naselja. Sada je tu trebala biti smještena vojna posada od 150 do 300 vojnika, a nekada su u utvrdu boravili samo vratar i gradska straža. Ugaone kule na novom dijelu utvrde okrenute su prema naselju. Pod krovištem jugoistočne kule nalazila se otvorena galerija koja je služila kao promatračnica, kao i za smještaj vatrenog oružja i branitelja. Obje kule, kao i stari dio utvrde, imale su visoko postavljene puškarnice (jugoistočna kula imala je čak dva reda puškarnica). Do ulaza u utvrdu dolazilo se drvenim mostom koji je vodio preko močvarnog terena i spajao utvrdu s naseljem. Sam prikaz naselja vrlo je shematiziran. No, jasno nam otkriva da je od nekadašnje snage trgovišta Đurđevac malo što sačuvano. Naime, tijekom 16. stoljeća zbog stalnih osmanskih prodora stanovništvo se raselilo, a nekadašnje trgovište sasvim je izgubilo svoju funkciju. Vidimo da je naselje sada smješteno na povišenijem terenu. Kuće su sagrađene u tri reda u smjeru sjever - jug. Od naselja preko manjeg mostića dolazi se do još jednog manjeg dijela naselja u kojem su smještene staje, spremišta i sjenici.

Zahvati na đurđevečkoj utvrdu nisu mogli biti dugoga vijeka. Koliko su izlivanje Drave i močvarni teren pridonosili obrani Đurđevca, toliko su mu i štetili. Vlažan teren i česte poplave pogodovali su brzom propadanju i čestom urušavanju potpornja i zidova, osobito drvenih dijelova. Niti klima za stanovnike nije bila ništa pogodnija. Zbog teških životnih uvjeta i čestih bolesti više je puta bilo predloženo preseljenje vojne posade u obližnji Prodavić. No, Đurđevac je izdržao sve prirodne i ratne nedaće. Prirodne zapreke ipak su bile i važan strategijski čimbenik njegove obrane.

Nakon 1606. godine, stabilizacijom granice uspostavljene mirom u Žitvi, situacija postaje manje napeta. Sedamnaesto stoljeće, osobito njegova druga polovica, vrijeme je zatišja, smanjivanja snage i obrambene moći đurđevečke utvrde. Manji radovi na utvrdu i njezinu održavanju ipak su nastavljeni.

⁷ Svakako najljepše izrađen je onaj koji se čuva u Karlsruheu (Generallandesarchiv) pod signaturom Hfk/Bd XV/28, gdje se nalazi najveća zbirka Angielinijevih planova. Još dva manje atraktivna tlocrta đurđevečke utvrde čuvaju se u Saskom arhivu u Dresdenu (Sächsisches Hauptstaatsarchiv) pod signaturom SächSta, Sch. XXVI. F. 96, N. 6 i 11. Dva primjerka nalaze se i u Nacionalnoj biblioteci u Beču (Österreichische National Bibliothek) u sklopu Codexa 8607 i 1609 te jedan u Kartografskoj zbirci Württemberške zemaljske biblioteke u Stuttgartu pod oznakom Sammelband Nr. 35/1-100.

Šezdesetih godina 17. stoljeća habsburški stručnjak za utvrde i vojni topograf Martin Stier obišao je Đurđevac. Stier je u sklopu svoga izvještaja "Graz und Grenzfestungen gegen die Türken" izradio plan đurđevačke utvrde, kao i plan s prijedlozima njezine modernizacije.⁸

Stierov plan jasno ilustrira promjene koje su na utvrdu u međuvremenu nastale. Stari dio utvrde sada ima 13 kontrafora, dakle više nego danas. Ulazna kula sada je onakva kakva je i danas te predstavlja ulaz u unutarnje dvorište utvrde s ulazom na istočnoj strani. Ta ulazna kula, očito dograđena na staru, najveća je novost u odnosu na prethodno stanje. Na taj način potpuno je zatvoren unutarnji sklop stare utvrde kako bi u slučaju prodora neprijatelja u vanjsko dvorište omogućila obranu unutarnjeg dvorišta.

Posebno je zanimljiv Stierov plan s prijedlogom modernizacije utvrde u Đurđevcu. Oko utvrde Stier predlaže gradnju vanjskog obrambenog zida uz čiji bi se vanjski rub iskopale grabe i podigli zaštitni nasipi. Taj novi zid pratio bi oblik stare utvrde. Stier predviđa i utvrđivanje samog naselja. Tako bi ono dobilo novu utvrdu od zemlje i drveta u obliku paralelograma s četiri nova bastiona na uglovima. Povezanost naselja i utvrde i dalje bi održavao drveni most s tim da bi na dva mjesta bio pokretan pa bi se, po potrebi, mogao dizati i spuštati. Stierov projekt temeljite rekonstrukcije naselja i utvrde Đurđevac nikada nije proveden.

Novi habsburško-osmanski rat, kojim je oslobođena Slavonija, te mir u Srijemskim Karlovcima 1699. godine, nakon kojeg je utvrđena nova crta razgraničenja na rijeci Savi, jamčili su znatno veću sigurnost cijelom Varaždinskom generalatu. Nakon reorganizacije Varaždinskoga generalata 1746. godine Đurđevac postaje sjedište Đurđevačke pukovnije. Uoči reorganizacije Krajine, točnije 1730. godine, nastao je još jedan plan utvrde nepoznatog autora.⁹ Taj rukopisni list donosi bočni pogled na utvrdu u obliku vedute i tlocrt utvrde po etažama koji ima karakter nacрта. Tlocrt nam tako prvi put detaljno prikazuje unutarnju strukturu utvrde, i to njezina prvog i drugog kata s vrlo opširnom legendom.

Iz tlocrta utvrde možemo vidjeti da u dvorišnom prostoru, uz unutarnju stranu obrambenih zidova, postoji više dozidanih objekata za potrebe vojske: spremišta, stanovi, staje, stražarnice i sl. Iz vanjskog dvorišta u stari dio utvrde ulazi se kroz ulaznu kulu koja je služila za čuvanje baruta. U legendi plana nalazimo i opasku o kontraforima utvrde koji su u vrlo lošem stanju te gube vezu sa samim objektom. Na veduti koja prikazuje utvrdu u profilu vidimo da ulazna kula tek malo nadvisuje ostale objekte utvrde. Vanjske obrambene kule na istočnoj strani utvrde pokrivene su drvenim krovom ispod kojeg se nalazi otvorena galerija. Tako je izgledala utvrda Đurđevac sredinom 18. stoljeća.

Prvi detaljni prikazi đurđevačkog naselja

Kako se sigurnost utvrda Varaždinskoga generalata povećavala, tako se smanjivao i broj novonastalih utvrdbenih planova utvrda. Nakon Požarevačkog mira 1718. godine te još više 1791. godine nakon Svištovskog mira s Turcima, koji su označili početak definitivne teritorijalne regresije Osmanskog Carstva, krajiške utvrde Varaždinskoga generalata gube svoj nekadašnji strategijski značaj. No, to nije označilo stagnaciju Đurđevca. Upravo suprotno. Nakon što 1746. godine postaje sjedište Đurđevačke pukovnije, nova upravna funkcija te stabilizacija granica omogućile su jačanje prometa i trgovine, pa se Đurđevac, iako još u sastavu Vojne krajine, već od kraja 18. stoljeća počinje razvijati

⁸ Stierov izvještaj zajedno s kartografskim prilogom čuva se u Nacionalnoj biblioteci u Beču (Österreichische Nationalbibliothek) u rukopisu 9225, kao i u Karlsruheu (Generallandesarchiv) pod signaturom Hfk/Bd XII/42.

⁹ Ratni arhiv (Kriegsarchiv) u Beču, sign. Inl. C. VII, No 2. Plan nosi naslov "Detailplan des befestigten Schlosses sammt einer Ansicht und einer Beschreibung".

kao središnje trgovište đurđevečke Podravine. Đurđevac je kao stožerno mjesto pukovnije bio najveće trgovište na njezinu području. Primjerice, buduće sjedište Varaždinskoga generalata, Bjelovar, u to vrijeme još nije niti postojao. Zbog svega toga otad i u kartografskom smislu pozornost kartografa nije ograničena samo na fortifikacije, nego se sve više bave i samim naseljem. Tako je godine 1780. u svrhu regulacije rijeke Drave provedena opsežna hidrografska izmjera rijeke s njezinom širom okolicom. Kao rezultat izmjere nastala je karta u 5 listova "Nacrt Podravlja od Hlebina do medje virovitičke uz oznaku vodogradnja" u mjerilu 1: 28 800.¹⁰ Ta nam karta prvi put detaljnije prikazuje i tlocrt samog đurđevečkog naselja.

Đurđevac se u međuvremenu razvio u jedno od većih podravnih naselja te je izašao iz svojih okvira uske povijesne jezgre koju smo vidjeli na planovima 16. i 17. stoljeća. Ta karta možda najbolje dosad prikazuje ovisnost Đurđevca o vodama koje ga okružuju. Česte poplave Drave, kao i zaobalne vode oko Đurđevca, čine cijeli teren izrazito vlažnim, a mjestimično i močvarnim. Raspored i smjer pružanja puteva, kao i ukupna morfološka struktura naselja, u potpunosti su određeni konfiguracijom terena i hidrografskim odnosima. Niže poplavne zone u središtu naselja ostale su neizgrađene. Njihova valorizacija bit će omogućena regulacijom Drave te još više njezinih zaobalnih voda koje će početi u prvoj polovici 19. stoljeća. Prema Horvatu, Đurđevac je 1787. godine imao 373 kuće u kojima je živjelo 2370 stanovnika.¹¹ Zanimljivo je da na tom planu možemo još vidjeti staru župnu crkvu Blažene Djevice Marije s novosagrađenim tornjem 1774. godine. Možemo vidjeti da se tijekom druge polovice 18. stoljeća osobito sagradio njegov južni dio te istočni prema Kalinovcu. To su bili topografski viši predjeli naselja i time najpogodnije zone za gradnju.

Prvi potpun uvid u strukturu naselja pruža nam katastarski plan, nastao franciskanskom katastarskom izmjerom 1868. godine. Plan su izradili geometri natporučnik Johann Sperro i poručnik Markus Paulić, dok su proračune površina izvršili geometri Carlo von Bohn i poručnik Anton Čanić.¹² Spomenuti katastarski plan prikazuje Đurđevac zajedno sa starom utvrdom neposredno uoči razvojačenja Varaždinskoga generalata i uključivanja Đurđevca u život građanske Hrvatske. Možemo vidjeti da se najveći dio gradnje odvija u rubnim dijelovima naselja, dok zbog još uvijek uglavnom nereguliranih zaobalnih voda središnji teren južno od utvrde ostaje prazan. Najveći dio izgradnje sada se odvija duž glavnih prometnih smjerova prema Virju te u sjeverozapadnom, topografski najvišem dijelu naselja. Novu gradnju odaju nam i položaji kuća te veličina i oblik parcela koji su vrlo ujednačeni i "uredno" položeni uz prometnice. "Tvrda" cesta još je samo glavna đurđevečka prometnica prema Virju, a svi ostali putevi isključivo su zemljani. Također je uočljivo da su gotovo sve kuće drvene (nekoliko zidanica u posjedu vojske nalazimo samo u najstrožem centru te nekoliko njih na perifernim dijelovima naselja). U središtu Đurđevca prvi je put ucrtana nova župna crkva Sv. Jurja čija je gradnja otpočela 1824., a završena već 1824. godine. Crkvu je 31. listopada 1824. godine blagoslovio podarhiđakon Ignjat Uzorinac, župnik iz Virja.¹³ Zemljišni posjed Đurđevčana u pravilu se sastojao od kućne čestice s dvorištem u čijem se zaleđu nalaze gospodarski objekti. Uz kuću je redovito smješten tzv. kuhinjski vrt, odnosno povrtnjak te poneki voćnjak. Po načinu korištenja površina između kuća i okućnica, koje se uglavnom ograničava na livade i tek poneku oranicu, vidimo da je intenzivnija agrarna valorizacija zemljišta još uvelike ograničena nepovoljnim hidrografskim odnosima zaobalnih dravskih voda. U prostornoj organizaciji posjeda jasno se razlikuju stari zapadni i južni dio naselja od onog novijeg na zapadu. U starom dijelu Đurđevca posjedi su manji, a parcele usitnjenije. Kuće, iako položene tik uz

¹⁰ Naslov karte je naknadno nalijepljen. Hrvatski državni arhiv, Kartografska zbirka, sign. E.IX.39.

¹¹ Rudolf HORVAT, Hrvatska Podravina (pretisak): Hrvatska prošlost. Biblioteka Historia Croatica, knjiga 13. Koprivnica, 1997., str. 17.

¹² Hrvatski državni arhiv, fond Državne geodetske uprave, katastarska općina Đurđevac.

¹³ Rudolf HORVAT, Povijest Đurđevca ..., str. 57.

prometnice, pročeljem su uglavnom okrenute bočno na prema unutrašnjem dvorištu. Takva struktura posjeda jasno upućuje na tradicionalno agrarno društvo u kojemu je dominantan čimbenik organizacije prostora agrarna proizvodnja i njezine potrebe. Noviji dio naselja odlikuje se većim zemljišnim posjedima, krupnijim parcelama uključujući i one kućne. Dvorišta su prostranija, kuće veće, u pravilu pročeljem okrenute prema prometnici. Potreba za prometnom povezanošću mnogo je naglašenija. Promet je uz trgovinu postajao dominantnim čimbenikom razvoja Đurđevca.

Đurđevac nakon razvojačenja

Nakon razvojačenja Varaždinskoga generalata te, na kraju, i potpunog ukidanja Krajine 1871. godine javlja se potreba snažnijeg uklapanja bivšeg krajiškog područja u gospodarski život Hrvatske. Jedan od preduvjeta boljeg povezivanja i uključivanja bivših krajiških područja svakako je bilo i njihovo bolje prometno povezivanje. Početkom 20. stoljeća, nakon gradnje magistralnih željezničkih pravaca prema Budimpešti, Rijeci i Zemunu, počinje gradnja Podravske pruge. Tako je 1909. godine sagrađena pruga od Virovitice do Kloštra, 4. prosinca 1909. godine od Kloštra preko Đurđevca do Virja, a 9. studenoga 1912. godine od Virja do Koprivnice.¹⁴

Razvojačenje Varaždinskoga generalata i gradnja željezničke mreže najaviti će novo razdoblje u razvoju Đurđevca. Situaciju Đurđevca upravo u vrijeme njegova povezivanja u sustav željezničke mreže početkom 20. stoljeća prikazuje nam francijozeska topografska karta u mjerilu 1:75 000, list "Berzence und St. Gerogen" iz 1914. godine.¹⁵

Bolja prometna dostupnost i barem donekle kanalizirane zaobalne vode u okolici omogućili su daljnji razvoj i gradnju Đurđevca. No, najintenzivnija gradnja nije se odvijala u blizini željezničke pruge kako bismo to očekivali (iako je donekle izražena i u toj zoni), nego u topografski najvišem dijelu naselja, dakle onom najzapadnijem. Tada je prvi put označena željeznička postaja Đurđevac, na njezinoj prvotnoj lokaciji uz cestu prema Šemovcu. Uključivanje Đurđevca u sustav Podravske željeznice značilo je izniman gospodarski napredak i omogućio daljnji prostorni i demografski rast. Tako je od 1857. godine, kada je imao 4781 stanovnika, nakon razvojačenja Vojne krajine i njegova uključivanja u gospodarski i prometni sustav građanske Hrvatske 1910. godine Đurđevac imao 6910 stanovnika.¹⁶ Bolja prometna dostupnost osiguravala je i razvoj centralnih funkcija, osobito onih vezanih uz trgovinu i obrt, pa Đurđevac krajem 19. stoljeća postaje jedno od najjačih obrtničkih središta Podravine. Tako 1899. godine obitelj Braunn ovdje gradi paromlin, a godinu dana nakon toga u Đurđevcu je otvorena i ciglana.¹⁷ Mali obrti i manufakturne radionice označit će začetak industrijskog razvoja đurđevčke Podravine.

No, utjecaj ograničavajućih prirodnih čimbenika na gradnju naselja još je bio znatan. Usprkos uređenju kanala Čičevica, Komarnica, Bistra i Zdela, zbog njihova lošeg održavanja, kao i zbog povišenog korita Drave i lako propusne šljunkovite podloge, česte poplave i dalje su bile dio đurđevčke svakodnevice. Ograničavajuće prirodne uvjete razvoja đurđevčke Podravine iznimno dobro ilustrira karta "Pregledna situacija nizine i pijesaka đurđevčko-koprivničke Podravine", koja je 30-ih godina 20. stoljeća nastala u područnom Hidrotehničkom odjeljku u Koprivnici.¹⁸ Đurđevac je

¹⁴ Mira KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Gradnja podravske pruge. Podravski zbornik 21, Koprivnica, 1995., str. 45 - 55.

¹⁵ Primjerak ove karte čuva se u Kartografskoj zbirci Hrvatskog državnog arhiva, sign. E. II. 149.

¹⁶ Mirko KORENČIĆ, Naselja i stanovništvo SR Hrvatske 1857 - 1971, Republički zavod za statistiku SRH, JAZU, knjiga 54, Zagreb, 1979, str. 259.

¹⁷ Dragutin FELETAR: Industrija Podravine, Zagreb, 1984., str. 48, 52.

¹⁸ Hrvatski državni arhiv, Zbirka planova, inv. br. 536

naznačen u svom osnovnom tlocrtu s “vodenim otokom u sredini”. Sa sjevera i zapada okružuje ga široka poplavna zona (plava boja) između koje se protežu đurđevečki pijesci (zeleno boja). Oskudne poljoprivredne površine smjestile (žuta boja) su se u rubnoj zoni pijesaka, sjeveroistočno od samog naselja. Tako stiješnjen između pijesaka, močvarnih i poplavnih zona, Đurđevac ne samo da se više nije mogao znatnije prostorno širiti, nego nije mogao niti adekvatno valorizirati svoju prometnu i gospodarsku osnovu.

Jedan neostvoreni prijedlog regulacije Đurđevca - Đurđevac kao idealni grad?

Međuratno razdoblje, obilježeno velikom gospodarskom krizom te osobito zaoštrenim problemom siromašnih ruralnih krajeva Hrvatske, potaknut će val migracija prema plodnim nizinama Slavonije, Srijema, Posavine i Podravine. U tim gospodarski i demografski turbulentnim vremenima javila se ideja o planskoj regulaciji Đurđevca u svrhu povećanju njegova agrarnog i demografskog kapaciteta. Tako je 1939. godine izrađena opsežna studija s prijedlogom regulacije Đurđevca.¹⁹ Ona je obuhvaćala uređenje šire zone naselja, uključujući opsežne komasacije zemljišta, regulacije voda, uređenje putova, gradnju javnih ustanova (bolnica, higijenski zavod, burza, banka), zelenih površina, sajmišta, zemljišne zadruge te sustav planski parceliranih zemljišnih gospodarstava koja bi činila veći dio naselja.

Tako regulirani Đurđevac imao bi tri središnje zone: na središnjem trgu u perivoju, uz postojeću školu, općinu, sud, crkvu i župni ured, bili bi sagrađeni bolnica, higijenski zavod, burza i banka. Na melioriranom središnjem dijelu Đurđevca (Travniki), koji smo na prethodnoj karti vidjeli kao vodeni otok, bilo bi uređeno gospodarsko središte sa zadružnim zgradama, vrtovima i staklenicama za selekciju sjemena. Zadružni centar bio bi opskrbljen uređajima za “umjetnu kišu” i strojevima za dobivanje podzemne vode s pogonom na vjetar. Trgovačku zonu, smještenu uz željezničku prugu, činilo bi novouređeno i prošireno sajmište sa skladištima i silosima uz koje bi se sagrađio novi kolosijek željezničke pruge s industrijskom željezničkom postajom. Gradnjom nove prometne mreže uz vanjski rub naselja sam tranzitni promet bio bi premješten iz središta u rubne zone naselja, što bi Đurđevcu osiguralo dobru prometnu dostupnost uz smanjenje zagađenja i podizanja prašine s još uvijek neasfaltiranih puteva u središtu naselja. Gradnja naselja uključuje stambene jedinice i okupljena poljoprivredna gospodarstva, smještena neposredno uz kuće. Ta građevna zona obuhvaća područje između stare utvrde na sjeveru, pijesaka na istoku, na jug prema Kloštru, dok bi njegova zapadna strana, omeđena željezničkom prugom, ostala u tadašnjim granicama gradnje. Najveći dio gradnje planiran je u smjeru pijesaka zbog najniže cijene zemljišta. Parcelacija zemljišta provodila bi se istodobno s komasacijom, a gradnji bi prethodila i melioracija.

Plan bi se realizirao u razdoblju od 97 godina, s tim da bi se svakih 10 godina provela revizija postignutog te unosile nove dopune s obzirom na novonastale potrebe. Planiranom regulacijom gradnje težilo se racionalnom korištenju izgrađivih površina, a nove tehnologije omogućavale bi intenziviranje poljoprivredne proizvodnje s maksimalnim usjevima. Ideja projekta bila je prometnuti Đurđevac u idealni agrarni centar budućnosti, koji će poslužiti kao ogledni model svim budućim regulacijama naselja s velikim agrarnim potencijalom. Taj projekt, iako nikad nije realiziran, svojim idealizmom otvara nova viđenja mogućeg razvoja i perspektive Đurđevca.

¹⁹ Marko VIDAKOVIĆ, Analiza strukture i predlog za regulaciju podravskog Đurđevca, Zagreb, 1939., čuva se u Hrvatskom državnom arhivu, Kartografska zbirka, sign. E.V.149

Povijest ide dalje...

Tek sustavnije regulacije Drave i zaobalnih voda, do kojih je došlo sredinom 20. stoljeća, omogućile su valorizaciju đurđevačke Podravine, a Đurđevcu daljnji rast i razvijanje novih centralnih funkcija. Danas reguliran Turnički potok te južni krak Čičevca i Hotove omogućili su valorizaciju južnog dijela Đurđevca i razvoj trgovačko-industrijske zone uz željezničku prugu. Razvoj industrijskih funkcija na području starog sajmišta prenio je težište razvoja u južni dio naselja. Odras takvih trendova je i premještanje željezničke postaje iz zone nekadašnjih mlinova i manufakturnih radionica u sjeverozapadnom dijelu Đurđevca u trgovačko-industrijsku zonu na njegovu južnom rubu. Kanalizacijski sustav voda omogućio je i uspješnije nadziranje pijesaka, pa je drugo žarište gradnje nastalo između kanala Čičevac i pijesaka, u predjelu Berek. Hidroregulacije voda omogućile su i adekvatnu valorizaciju okolnog poljoprivrednog zemljišta te intenzifikaciju agrarne proizvodnje. Prometno željezničko i cestovno povezivanje (osobito uređenje tzv. Podravske magistrale) i regulacija zaobalnih voda omogućili su razvoj novih centralnih funkcija Đurđevca koji se izdigao u središnje naselje toga dijela Podravine. Agrarna proizvodnja, industrija i prometne funkcije danas čine osnovne poticajne čimbenike razvoja Đurđevca, grada u kojemu, po posljednjem popisu stanovništva, žive 6703 stanovnika.²⁰ Danas još samo stara utvrda svjedoči o burnoj krajiškoj povijesti Đurđevca dok nas njegovi kartografski izvori podsjećaju na potrebu obnove i zaštite bogate kulturne baštine toga pitomog i slikovitog podravskog naselja.

Summary

Based on the research into the authentic archival materials, all relevant cartographic sources in the reconstruction and development of Đurđevac have been identified for the very first time. Their chronological analysis has enabled a new insight into the history of the settlement and fortress of Đurđevac as well as the specific historical and geographical conditions of their development.

The old town of Đurđevac is unique in many ways. Situated near the Drava between much larger mediaeval fortifications of Koprivnica and Virovitica, it had a more important strategic than economic or traffic importance. The river Drava equally protected and flooded it, severed and connected it. Its early fortification concurrently confirms its great significance. The unique polygonal ground-plan of one of the rare preserved low-lying fortifications in the continental Croatia gives evidence of its turbulent past. As the nearest bordering fortress, from the first Turkish overrunning of these parts up to 1699, Đurđevac had stood directly in defence of "the remnants of the remnants" of the Croatian Kingdom. This borderline location of Đurđevac determined its development to the highest degree all up to the second half of the 19th century. Its strategic position in the system of frontier defence has included this fortress into numerous cartographic sources which clearly present the development of the town and fortress of Đurđevac. The predominant military and strategic character of the cartographic sources dating from between 1528 and 1871 clearly illustrates the unique historical and geographical conditions in the development of Đurđevac.

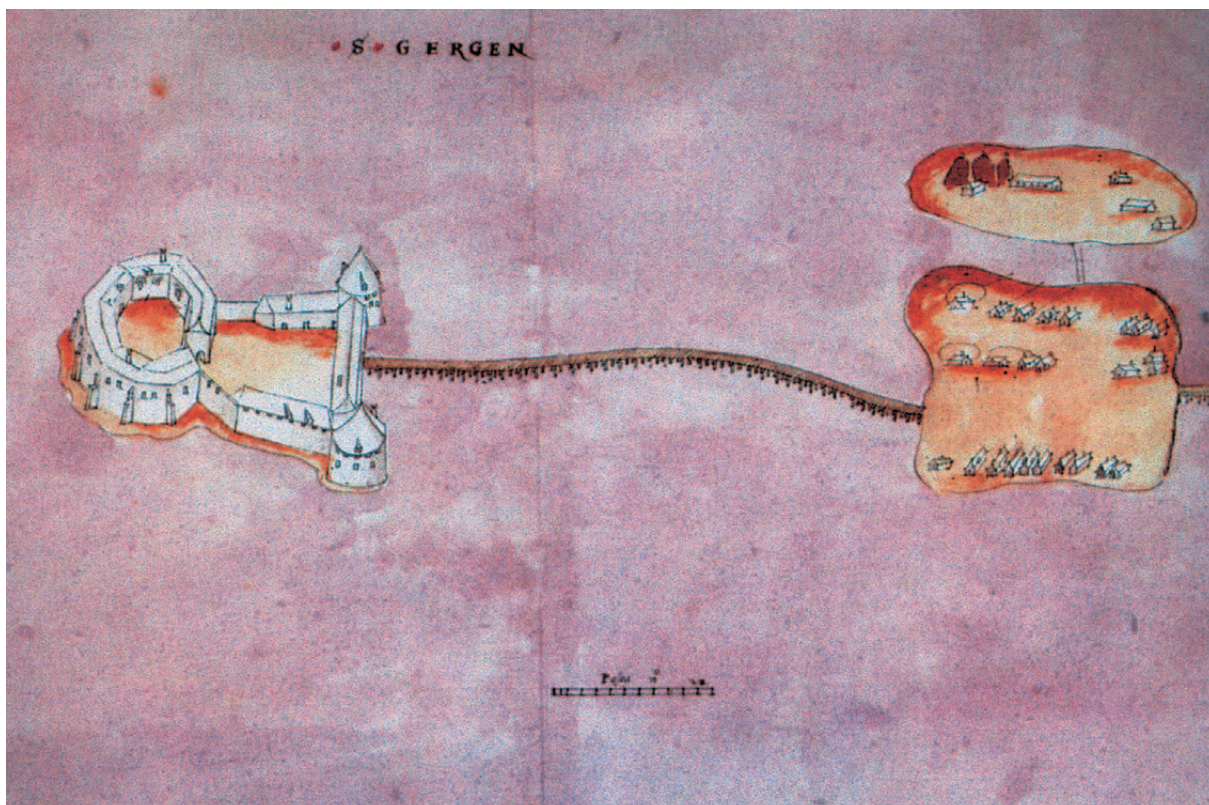
²⁰ Dragutin FELETAR, Promjene u prostornom rasporedu naseljenosti Koprivničko-križevačke županije s osobitim osvrtom na razdoblje od 1991. do 2001. godine, Podravina, br. 1, Koprivnica, 2002., str. 5 - 30.

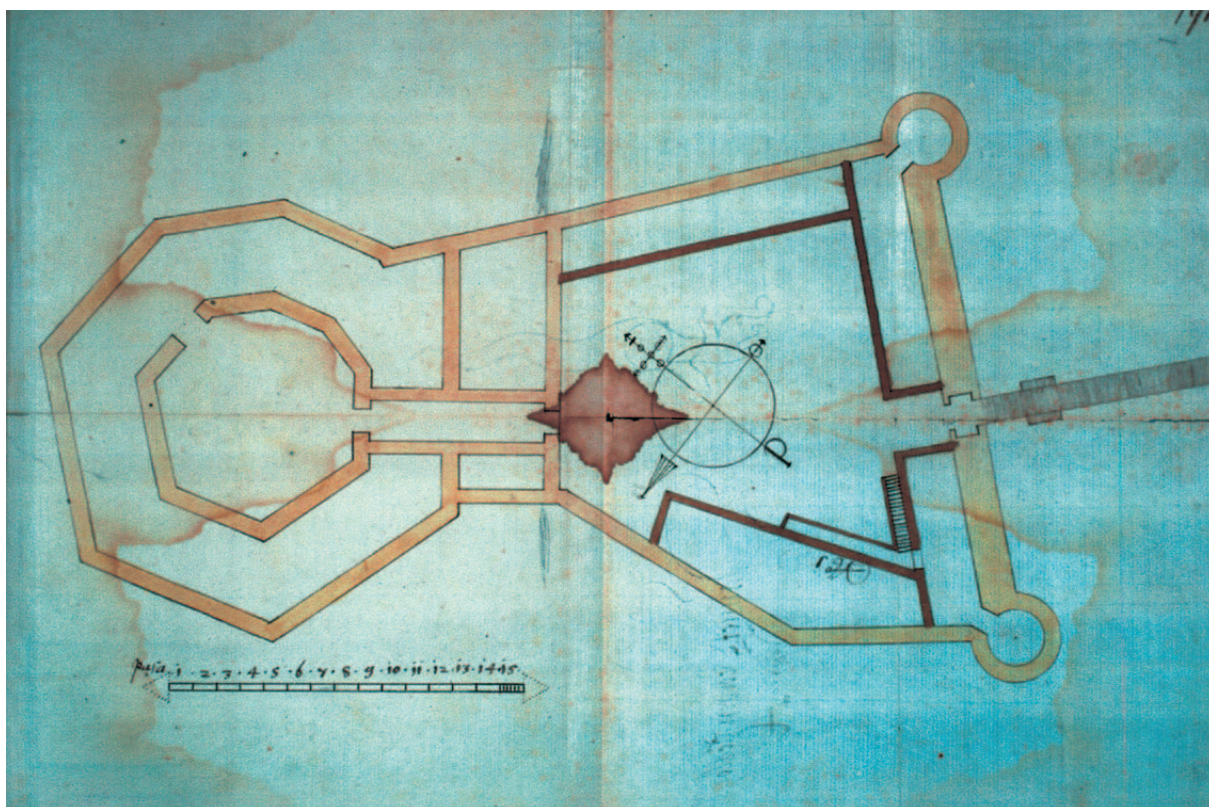
By the integration of Đurđevac into the economic and traffic system of civil Croatia, a new era in the development of Đurđevac begins, characterised by the struggle with the limitations of the natural factors in its development and the aspiration after valorisation of its economic potentials. This idea is clearly articulated in the project of its regulation, through which Đurđevac has been promoted to an ideal agrarian centre of the future and a model for all future regulations of settlements with a large under-utilized agrarian potential. This project, though never effectuated, gives a new perspective on the possible development and prospects of Đurđevac.

Slika 1: Najstariji kartografski spomen Đurđevca na Lazarusovoj karti iz 1528. godine.

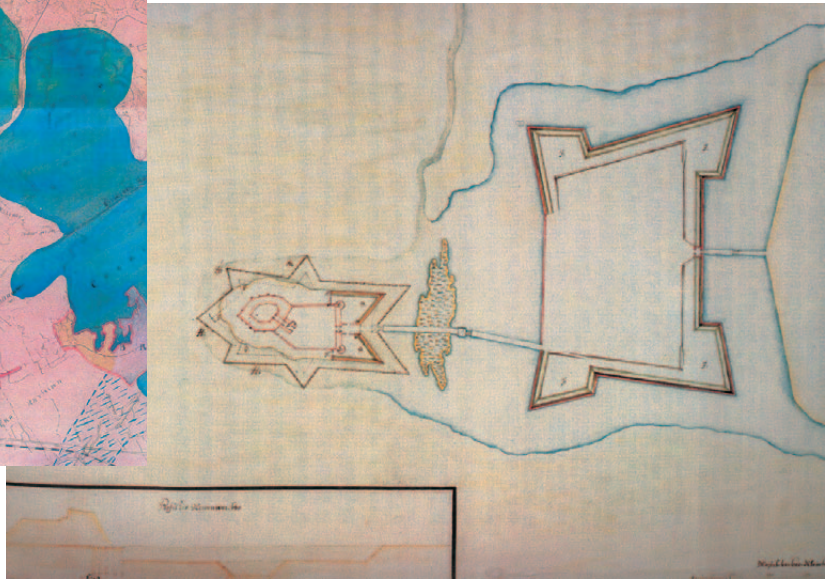
Slika 2: Angelinijev plan Đurđevca, oko 1556. (Karlsruhe)

Slika 3: Stierov plan utvrde Đurđevca, oko 1660.

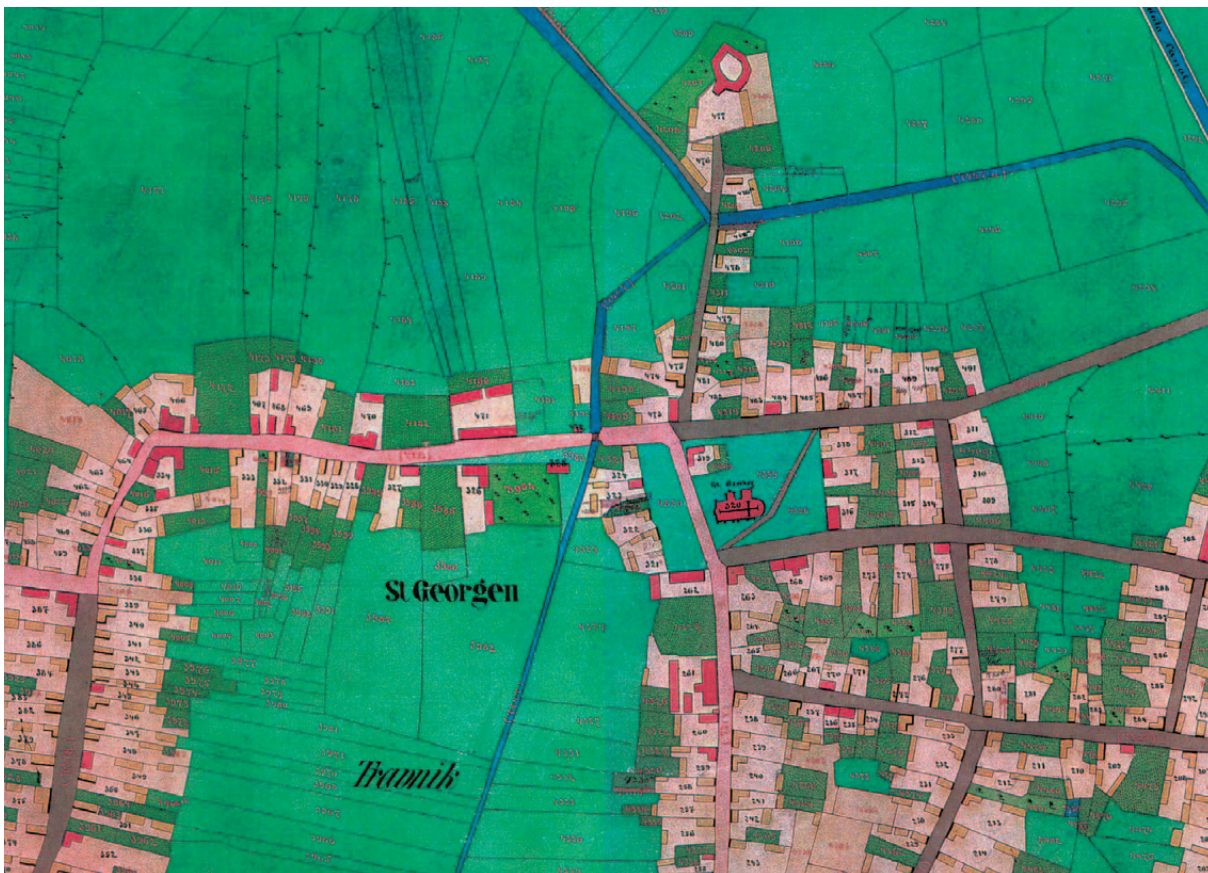
Slika 5: Prirodnogeografski uvjeti razvoja Đurđevca na hidrološkoj karti, oko 1930.

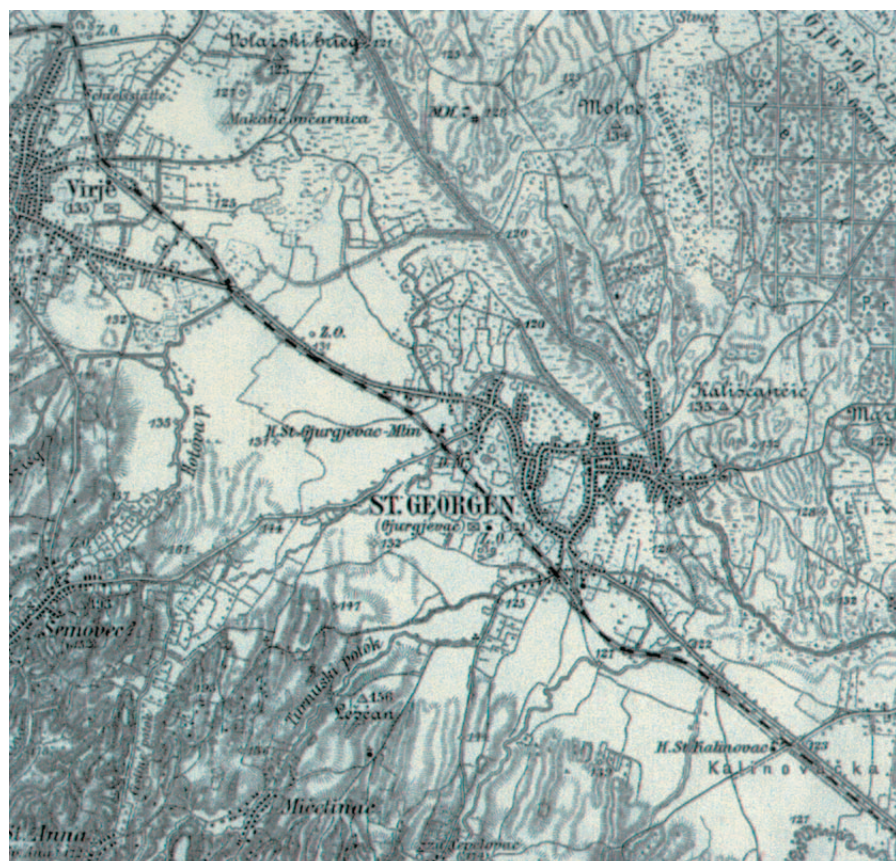
Slika 4: Stierov prijedlog dogradnje đurđevečke utvrde

Slika 6: Dio hidrografske karte Drave s prikazom Đurđevca iz 1780. godine

Slika 7: Središnji dio Đurđevca na katastarskom planu iz 1868.

Slika 8: Đurđevac na francijozefskoj topografskoj karti iz 1914.

